

NUTQ HODISASI VA NUTQNING PSIXOFIZIK MEXANIZMLARI

*Xurramova Manzura Jarash qizi**Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti**Lingvistika: O'zbek tili 1-kurs magistranti*

ANNOTATSIYA

Maqolada nutqning paydo bo'lishi, nutqning fiziologik asosi, nutq turlarining psixologik tavsiflanishi, verbal va noverbal nutq shakllari atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: nutq, stereotip, fizionomiya, imo-ishoralar, noverbal, verbal, mimika, pantomimika, monolog, dialog.

SPEECH PHENOMENON AND PSYCHOPHYSICAL MECHANISMS
OF SPEECH

ANNOTATION:

The article provides a detailed analysis of the emergence of speech, the physiological basis of speech, the psychological description of speech types, and verbal and nonverbal speech forms.

Keywords: speech, stereotype, physiognomy, gestures, nonverbal, verbal, mimicry, pantomime, monologue, dialogue.

Nutq odamlarning asosiy aloqa vositasidir. Nutqsiz odam katta hajmdagi ma'lumotni qabul qila olmaydi va uzatolmaydi. Yozma nutqsiz, odam avvalgi avlodlarning odamlari qanday yashaganligi, ularning fikrlari va ishlarini bilish imkoniyatidan mahrum bo'lar edi. Uning fikrlari va his-tuyg'ularini boshqalarga yetkazish imkoniyati bo'lmaydi. Aloqa vositasi sifatida nutq tufayli insonning shaxsiy ongi, shaxsiy tajribasi bilan cheklanib qolmasdan, boshqa odamlarning tajribasi bilan

boyitiladi va kuzatuv va nutqdan tashqari boshqa jarayonlarga qaraganda, to'g'ridan-to'g'ri bilish amalga oshiriladi. sezgi orqali amalga oshiriladi: idrok, e'tibor, tasavvur, xotira va fikrlashga imkon beradi. Nutq orqali bir kishining psixologiyasi va tajribasi boshqa odamlar uchun mavjud bo'lib, ularni boyitadi, rivojlanishiga hissa qo'shadi. Insoniyatda nutqning paydo bo'lishigacha, imoishoralardan foydalanib kelgan. Qadimgi ajdodlarimizning nutqi va nutq faoliyati hozirgi zamon kishilarida qanday funksiyani bajarayotgan bo'lsa, o'sha davrda ham xuddi shunday vazifani ijro etgan. U davrlarda axborotlar, ma'lumotlar ko'lami tor bo'lgani tufayli insonlar noverbal nutqdan ko'p davrlar muvaffaqiyatli foydalanib kelganlar.

Insonda nutq qachon paydo bo'lganligi muammosini ko'rib chiqsak, insonda ushbu ruhiy hodisaning paydo bo'lishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan bir qator fikrlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Bu erda boshlang'ich nuqta ish, to'g'rirog'i, faoliyatning qo'shma shakli hisoblanadi, buning natijasida aloqaga shoshilinch ehtiyoj paydo bo'ladi. Filogeneza da nutq dastlab faqat odamlar o'rtasida bevosita aloqa vositasi, ular o'rtasida lahzalik ma'lumot almashish vositasi sifatida harakat qilgan. Bu taxmin ko'plab hayvonlarning aloqa vositalarini ishlab chiqqanligi bilan tasdiqlanadi. Misol uchun, shimpanzelarda biz nisbatan yuqori darajada rivojlangan nutqni topamiz, u qaysidir ma'noda odamga o'xshaydi. Biroq, shimpanze nutqi faqat hayvonlarning organik ehtiyojlarini va ularning sub'ektiv holatlarini ifodalaydi. Bu emotsionalekspressiv iboralar tizimi, lekin hech qachon hayvondan tashqarida biron bir narsaning ramzi yoki belgisi emas. Hayvonlar tilida inson nutqi boy bo'lgan ma'nolar va undan ham ko'proq ma'nolar mavjud emas. Shimpanzelarning imo-mimik va pantomimik muloqotining turli shakllarida hissiy va ekspressiv harakatlar juda yorqin, shakl va soyalarga boy bo'lsa-da, birinchi o'rinda turadi.

O'zbek millatida fikrni tasdiqlash uchun old tomonga bosh siltash bilan ifodalansa, xuddi shu ma'noni balgarlarda boshni sarak-sarak qilish anglatib keladi. Bir xalqda sanash boshmoldoqdan boshlansa, boshqasida jimjiloqdan, birisida barmoqlar bukilsa, ikkinchisida unday qilinmaydi.

Etnik stereotiplar asosida muayyan kechinmalarni, ma'lum axborotlarni shaxslararo munosabat jarayonida uzatish va qabul qilishda ifodalanuvchi tovushsiz, lekin ma'noli, mazmunli harakat turi imo-ishorali nutq deyiladi. Yuz harakatlari (fizionomiya) yordamida insonni inson tomonidan idrok qilish, o'zgalar fikriga javob qaytarish, tana a'zolari rangining o'zgarishi hisobiga shaxslararo munosabatga kirishishda namoyon bo'luvchi noverbal nutq turiga mimika deyiladi.

Nutq ichki vosita sifatida nutqiy faoliyatning barcha turlarini bajaruvchi manbadir. Aytilgan va yozilgan voqea yoki narsalar hamda nutqiy faoliyat subyektlari psixik holatining o'zgarishlari jamlanmasi nutqiy faoliyatning mahsulotidir. Nutqiy faoliyat reseptiv va mahsulot ko'rinishida bo'lganligi sababli uning natijasi reseptiv ko'rinish - nutqiy ifoda mazmunini tushunish, mahsulot ko'rinishi va boshqalar tomonidan resepsiya (nutqni idrok qilish) xarakterini tushunish jarayonidir.

Nutqiy faoliyatning o'ziga xosligini ta'minlovchi omillar ham mavjud bo'lib, bular uni amalga oshirishdagi asosiy variantlar: nutqiy kommunikatsiya va ichki nutq shakllari hisoblanadi. Nutq, asosan, aloqa qilish vositasi va shakli sifatida bu vazifani amalga oshirishda turli shakllardan foydalanadi. Maxsus eksperimental tadqiqotlar nutq jarayonining qayta aloqa mexanizmi - nutq faoliyatining retseptiv turlarida, avvalo, tinglash jarayonida ham foydalanilishini ko'rsatadi. Unga ko'ra, tinglash jarayonida (idrok etish, nutqni anglash va tahlil qilish) shaxsda ichki nutqning "motor faoliyati"ni ishga tushiradi. Nutqni idrok etish jarayonida u ikki asosiy turlarda yuzaga keladi: periferik (artikulyar) nutq apparati organlarida mushak tonusining kuchayishi va bu organlarning o'ziga xos kichik harakatlari (til harakatlari) ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Fikrlarning tovushsizligiga qaramay, nutq apparati doimo ularning shakllanishi va rivojlanishida ishtirok etadi. So'zlarning talaffuzi va ishlab chiqilishi doimo saqlanib qoladi. Bu yalang'och ko'z bilan ko'rinmaydi, lekin maxsus texnika til va lablar harakatlarini tuzatishi mumkin. Mobil nutq apparati bo'lgan odamlarda harakatlarni

yalang'och ko'z bilan ko'rish mumkin. Bundan tashqari, harakatlar faolligi quyidagi sharoitlarda yuqori bo'ladi:

qiyin muammoni hal qilish;

axborotni tahlil qilishda qiyinchiliklar;

stress, zo'riqish, charchoq, charchoq; muammoni hal qilishda yangi yondashuvlarni izlash;

hissiy haddan tashqari hayajon;

axborot tirbandligi, tasvirlar, g'oyalar va boshqa narsalarning ko'pligi.

Bunday paytlarda o'z-o'zidan suhbatlar sezilarli, balandroq bo'ladi. Misol: "Ha, yaxshi, yaxshi, yaxshi, biz bu haqda o'ylashimiz kerak. Men buni qildim, keyin buni qildim va shunday bo'ldi. Va agar shunday bo'lsa? Yo'q, unday emas. Va hokazo? Yana, bu emas." Oddiy masalalarni hal qilishda, ba'zi ko'nikmalar mashqlar bilan sayqallanganligi sababli, "o'z-o'zidan" suhbatlar torayadi va ovoz apparatining faolligi pasayadi.

Har bir shaxs ijtimoiy va hayotiy faoliyatida ichki nutq ("o'zi bilan o'ylash", "o'zi bilan gaplashish", "ichki ovoz") dan foydalanadi. Ichki nutq - bu insonning o'zi bilan bo'ladigan dialogi bo'lib, bunda shaxs o'zi bilan mulohaza yuritadi. Bu jarayon shaxsning o'ziga qaratilgan nutqi, o'ziga murojaati hisoblanadi. Ichki nutq vositasida kishilar o'z his-tuyg'ularini tahlil qilib, qayta ishlab, talqin etadilar. Shaxs ba'zi bir masalalarni hal etganida , biror narsa yoki voqeani eslaganida va tasavvur qilganida, rejalar tuzganida, orzu-hayol qilganida o'z- o'ziga ichki nutq orqali murojaat qiladi. Bu hodisa aqliy dialoglar o'yin vaziyatlari sifatida ko'pchilikka ma'lum. O'z-o'zini tartibga keltirish, o'z -o'zini tarbiyalash, introspektsiya (Lotin tilidan kelib chiqqan "introspektsiya" atamasining etimologik buzilishi hodisalarning tashqi oqimidan, ular qabul qilingan yo'lga, shuningdek, natijada paydo bo'ladigan hissiyotlarning nozik nuanslariga qarab turishdan kelib chiqadigan kuzatuvni taklif qiladi. bu butun jarayon.

Bu ko'pincha e'tiborga olinmaydigan ichki voqealar to'g'risida xabardorlikni kuchaytirish uchun tashqarida sodir bo'layotgan voqealarning tabiiy oqimida qasddan pauza qilishni o'z ichiga oladi. O'z-o'zini rivojlantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Psixologlar tomonidan muammoli vaziyatlarda baland ovozda uni talaffuz etish shaxsning o'zini tarbiyalashida va muammoni hal etishida muhim ahamiyatga egadir. Baland ovozda voqea-hodisani gapirish yoki yoziish jarayonida baland talaffuz qilib ma'lumotni yozish nima sodir bo'layotganini yaxshi tushunish va voqea yoki narsa tafsilotlarini, sabab-oqibat munosabatlarini ko'rishga ko'mak beradi. Ichki va tashqi nutqni teng tahlil qilib bo'lmaydi. Chunki ikkalasi o'zaro birbiriga bog'liq ikkita elementlar hisoblanadi. Insonning ichki fikrlari hamda ularning so'zlarga ko'chuvi so'z va fikrni bir-biriga bog'lovchi ichku nutq elementlaridir.

Biz ichki nutq elementlarini barcha ongli idrokларimiz, xatti-harakatlarimiz va tajribalarimizda topamiz, ular nutq munosabati yoki o'z-o'zini ko'rsatma yoki sezgi va idrokni og'zaki talqin qilish shaklida yuzaga keladi. Bular ichki nutqni inson aqliy faoliyati va ongining muhim va universal apparatiga aylantiradi. Ichki nutq quyidagicha ko'rinishlari bilan xarakterlanadi:

- 1) komponentlarning koagulyatsiyasi va oqlutunatsiyasi;
- 2) komponentlarning predikativ tabiati;
- 3) komponentlarning semantik o'ziga xosligi va katta darajadagi situatsion kontekstli konditsionerlik.

O'zining hayotiy ma'nosiga ko'ra nutq ko'p funktsional xususiyatga ega. Bu nafaqat aloqa vositasi, balki fikrlash vositasi, ong, xotira, ma'lumot (yozma matnlar) tashuvchisi, boshqa odamlarning xatti-harakatlarini boshqarish va shaxsning o'z xatti-harakatlarini tartibga solish vositasidir. Uning funktsiyalarining ko'pligiga ko'ra, nutq polimorfik faoliyatdir, ya'ni. turli funktsional maqsadlarida turli shakllarda taqdim etiladi: tashqi, ichki, monolog, dialog, yozma, og'zaki va boshqalar. Nutqning ushbu shakllari bir-biriga bog'liq bo'lsa-da, ularning hayotiy maqsadi bir xil emas. Masalan,

tashqi nutq, asosan aloqa vositasi, ichki - fikrlash vositasi rolini o'ynaydi. Yozma nutq ko'pincha ma'lumotni yodlash usuli sifatida ishlaydi.

Monolog bir tomonlama, dialog esa ikki tomonlama ma'lumot almashish jarayoniga xizmat qiladi. Tilni nutqdan farqlash muhimdir. Ularning asosiy farqlari quyidagicha. Til - bu odatiy belgilar tizimidir, uning yordamida odamlar uchun ma'lum ma'no va ma'noga ega bo'lgan tovushlar birikmasi uzatiladi. Boshqa tomondan, nutq - bu yozma belgilarning mos keladigan tizimi bilan bir xil ma'noga ega va bir xil ma'noga ega bo'lgan talaffuz qilingan yoki sezilgan tovushlar to'plamidir. Til uni ishlatadigan barcha odamlar uchun bir xil, nutq alohida o'ziga xosdir. Nutq nutqning ushbu xususiyatlari o'ziga xos bo'lgan shaxs yoki odamlar jamoasining psixologiyasini ifodalaydi, til o'zi uchun o'zi bo'lgan odamlar va nafaqat tirik odamlar, balki yashagan barcha odamlarning psixologiyasini aks ettiradi. oldin va ushbu tilda gaplashar edi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki nutq bu aloqa vositasi hisoblanib inson nutq orqali o'zining emotsional holatini bildirishi muloqot qilishi mumkin. Inson paydo bo'lganidan to hozirgi davrgacha insonning nutqi shakillanib bordi. Insoniyat paydo bo'lishining dastlabki davrlarida imo – ishoralar orqali muloqot qilgan bo'lsalar keyinchalik ovoz apparatining shakillanishi hamda psixologik rivojlanishi natijasida og'zaki nutq shakillandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.K.Shamshetova, R.N.Melibayeva, X.E.Usmanova, I.O.Xaydarov. Umumiy psixologiya. O'quv qo'llanma. - T.: «Barkamol fayz media», 2018. - 272 b
2. B.M. Umarov. Psixologiya. Darslik. -T., 2012.
3. Q.Shodiyeva. Nutq o'stirish uslubiyoti: Pedagogik yo'nalishdagi kasb-hunar kollejarining maktabgacha ta'lim ixtisosligi talabalari uchun darslik Toshkent: „O'qituvchi“ NMIU , 2008. - 304 b.
4. P.C.Немов. Психология. Учебник. -М.: Владос, 2003. 1-т. 240 с